

**СТЕЛИТЕ ОТ РАЗЛОГ И ПОСВЕЩЕНИЕТО В ТАЙНОТО
ЗНАНИЕ ОТ ДРЕВНА ТРАКИЯ**

Васил Марков

**THE BOARDS OF RAZLOG AND DEDICATION IN
THE SACRED KNOWLEDGE**

Vasil Markov

University Research Center for Ancient European and Eastern
Mediterranean Cultures South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria

Source: Semantics, Aesthetics, Culture
(Семантика, естетика, култура),
pages 206-216

ISBN: 978-954-680-701-4

<http://www.satrae.swu.bg>

Университетско издателство „Неофит Рилски“
Neofit Rilski University Press

III. ИСТОРИЯ И КУЛТУРА

СТЕЛИТЕ ОТ РАЗЛОГ И ПОСВЕЩЕНИЕТО В ТАЙНОТО ЗНАНИЕ ОТ ДРЕВНА ТРАКИЯ

Васил Марков

Каменните стели от тракийското светилище в м. Столоватец край Разлог представляват изключително ценен и автентичен източник за древната религия и култ от земите на тракийските сатри и тракийските беси. Намерени са случайно при оран през 50 - те години на XX век на един добре огряван източен склон на хълма Столоватец, западно от съвременния град Разлог. Още с откриването си предизвикват заслужен интерес в научната литература и едновременно с това оживени спорове (Танев 1957:36-39; Танев 1965:3-11; Герасимов 1962:89-95; Фол 1972:60, Гергова 1986:15). Проведените през 60-те години разкопки в региона под ръководството на Г. Тончева установяват, че се касае за неголяма П - образна култова сграда, отворена на изток. В нея стелите са били разположени вероятно вътре, пред западната стена на сградата така, че да бъдат огрявани от изгряващото, над Западните Родопи, слънце. Определено става дума за археологически паметник посветен на слънчевия култ, за което свидетелства както геометричната украса на каменните стели, състояща се от скачени трисксли и двойни спирали - древни слънчеви символи, така и особено фигуралната сцена в долния десен ъгъл на най-голямата декорирана плоча, в която са показани лъчисто слънце, разположено в средата на огромен, ладиевидно представен двуглав змей, пред който стои изправена мъжка фалическа фигура, бръкнала с лявата си ръка в устата на митологичната змия-змей. Тук трябва специално да обърна внимание върху зъбчатия „гребен“ който нарочно е изобразен върху гърба на мъжката фигура. Според мен, с този детайл е показан драконовидния характер и на този митологичен персонаж от

изследваната сцена. Подобен гребен от тракийското изкуство притежава например драконът върху фалерите от Летнишкото съкровище (Гичева 1997:59-67).

Първият и особено важен извод от това наблюдение е, че имаме сцена, изградена изключително от драконообразни същества. Образът на слънцето и змиевидната ладия, показана като двуглаво митологично същество трябва да се възприемат като единния образ на соларно-хтоничното мъжко божество на траките, известно в съвременната литература като Тракийския Дионис, при това в неговия най-архаичен образ (Марков 2008: 1-37). Сега става ясно, че и мъжът насреща има драконови черти. Тоест, имаме сцена, която като образни представи отразява твърде ранен етап от древното религиозно мислене на траките, съответстващ на трако-пеласгийската религия, култ и изобразително изкуство (Томсон 1958: 110-117). Забележителното е, че и стиловите особености на това изображение, изпълнено от скачени двойни спирали и трискели, отнасят паметника към времето на Микенска Тракия (Танев 1957:3-11). На този фон на пръв поглед изглежда странен фактът, че според откритите материали при археологическото проучване датировката на светилището от Столоватец край Разлог, от което произхождат изследваните каменни стели се отнася към края на старожелязната епоха (Гергова 1986: 15). Погледнато в глобален план обаче се оказваме поставени отново пред едно особено важно свидетелство за духовния живот от земите на тракийските сатри - силно архаизиращи черти в митологичните представи и религиозния култ. Архаизиращи черти, които естествено могат да бъдат обяснени с факта, че тракийските сатри, беси, дии и диобеси, населяващи в древността региона на Горна и Средна Места са пазителите на изконната тракийска религия и култ, в техния най-старинен и чист вид. Вид, който определено е свързан като генеалогия с едно трако-пеласгийско културно и в частност религиозно койне през къснобронзовата епоха.

Тук следва да обърне внимание върху още един детайл от изображението върху голямата плоча от Разлог. Приблизително в геометричната среда на стелата се спускат две зигзаговидни линии, който долу и точно над слънчевото изображение са съединени с изображение, напълно наподобяващо люлка. Пространството вътре, между своеобразните „въжета” на люлката е изпълнено с три скачени двойни спирали - символ на слънцето и струящата от небето слънчева светлина. Мисля че имам достатъчно основание да изкажа хипотезата, че вероятно се касае за изображение на слънчевата люлка. Атрибут на слънцето, познат ни от българския фолклор, който то пуска по лъчите си от небето, за да грабне любимата мома (Маринов 1994:653-677; Арнаудов 1972:244-247).

Ако съм прав в тази моя хипотеза, то тук слънчевата люлка явно е атрибутът, с помощта на който слънцето-змея е слязло от небето, за да се срещне с другия митологичен персонаж – антропоморфната фигура, от изследваната фигурална сцена.

Колкото и изненадващо да звучи, тези фолклорни паралели на соларно-хтоничното изображение на върховното мъжко божество в Тракия от изследваната стела далеч не са единствените. Един от най-ранните събирачи на автентичен български фолклор свързан със змея - П.Р. Славейков обръща внимание на изключителната сюжетна близост в народните митологични песни, между змея и слънцето (Славейков 1875 В: Василева, ред. 1992:272-273). А. Стоилов също коментира една такава народна песен (Стоилов 1921:164). Тук е мястото да посоча, че действително фолклорните източници от Серско, както и от западното подножие на Пирин потвърждават недвусмислено тази теза. Показателна в това отношение е записаната от Ст. Веркович песен за „Бела Мара” (Веркович 1966:101-102). Още по-категорично връзката между змея и слънцето личи във вариант на същата обредна народна песен от с. Виногради, Санданско, в която буквално се казва:

*„Мори Марие, лепа Марие,
Да не излезеш девет години,
Девет години вѣнка на двори,
Че ке те види ясното слънце,
Ясното слънце - змейо горянен,
Ке те види, ке те ареса,
Ке те ареса за първо любе.
Излъжало я облачината,
Та е излегла девоика на двори,
Дваж гръмнало, триж е тресиало,
Лепа Мария в небе дигнало...” (Сб.НУ I X 1993:132-133).*

А. Калоянов отдавна обърна внимание на този забележителен синкретизъм между гръмовержеца и слънчевото светило от българската народна вяра, личащ много добре в клетвата „Да те гръмне този, който свети” (Калоянов 1979:105). Този който свети очевидно с слънцето, а най-ранният гръмовержец, предхождащ стадиално св. Илия, и срещан в митологичните представи на българите като негов помощник в борбата на светеца с ламята в българското небе, с змеят (Георгиева 1983:79-109).

Трябва също да отбележа, че следите от култ към слънцето, като цяло чак до края на традиционната култура, са много добре съхранени в региона на Родопите. Сутрин преди изгрев слънце или преди започването на каквато и да било работа, селянинът от този регион на България се прекръства срещу слънцето с думите: „Айде боже помагай, нов ден, нов късмет”. Когато се заклеват, също се прекръстват срещу слънцето (Стаменова 1986:295). Последният факт има много добри паралели в Древна Тракия. Витините провеждали съдебните си практики под открито небе, за да ги види слънцето (Маразов 1994:114 сл.).

Изобразителният фолклор от региона на Средна Места също с съхранил връзката между слънцето и змея. Най-показателният паметник в това отношение е дърворезбеното слънце от Гоце Делчев, на чиято антична генеалогия обърна

първo внимание В. Ангелов (Ангелов 1986:71). Лъчите на този забележителен "паметник от българското възрожденско дърворезбено изкуство са стилизирани като нагънати змийски тела, съчетани с житни класове. Паметник в който от една страна може да се прочете семантиката на слънцето като дарител на плодородие и живот, но в същото време личат чертите на едно древно божество, което едновременно е свързано със слънцето и със змията-змей. Вероятно същото, което познаваме в най-ранния му вариант изобразен върху голямата стела от м. Столоватец край Разлог.

Още по-близки като композиция до „слънчевата ладия от Разлог” са две уникални изображения от възрожденската дърворезба и керамика, произхождащи от Централна Стара планина. В първия случай става дума за венчилка на самостоятелен иконостас - проскенитариий от църквата „Св. Троица” в с. Бериево, Севлиево. Показано е голямо дърворезбено слънце с антропоморфно лице и лъчи, стилизирани като зелени листа и златно-жълти класове. От всякъде кръгово то се обградено от огромна змия-змей, завършваща в двата си края с птичи глави (Марков 1994: обр.9). От особено значение тук с фактът, че всъщност въпросната художествена композиция е заменила традиционния символ на християнския бог при венчилките на възрожденските иконостаси – разпятieto. Иначе казано, християнския бог е показан най-вече чрез своята слънчева хипостаза, но чрез един символ, съставен от соларно и хтонично изображение – двуглав змей, чиито корени могат да се открият във автентичния образ на върховното мъжко божество на траките изобразено върху стелата от Разлог.

Много близко като композиция изображение, макар и показано значително по-стилизирано, се наблюдава като релефна украса върху ритуална сватбарска стомна от Троянско. Слънчевото изображение е представено тук от геометрична пластична розета, а змията-змей е показана като релефна лента около нея (Марков 2005: обр. 57). Факти, които за пореден път

свидетелстват за дълбоките езически корени на отделни митологични образи в българския изобразителен фолклор, внушен без съмнение от съхранени чак до края на традиционното общество на българите древни езически пластове.

Мъжката фалическа фигура, посрещаща соларно-хтоничното божество върху голямата стела от Разлог може да се тълкува като Тракийския Хермес в качеството му на родоначалник, прадед и първи цар от когото Херодот извежда тракийската царска династия (Маразов 1994:130-136). В подкрепа на тази теза, трябва да посочим, че той е показан и антропоморфно и в традиционна фалическа поза. Едновременно с това изследваният образ, както вече посочих, има змеевидни черти, което отново ни отвежда към темата за змията-змей, мислена като праотец. Тази връзка на Хермес със змията-змей в елинското изобразително изкуство можем вероятно да прочетем в изобразяването на двете хералдически разположени змии върху кадуцей му.

Специално внимание за нашето изследване представлява поставената в устата на змията-змей дясна ръка на антропоморфната фалическа фигура върху стелата от Разлог. Според мен чрез този детайл, в напълно образен вид, е показано предаването на тайното знание от соларно-хтоничното божество на траките - Тракийският Дионис на прадеда, първият тракийски цар и жрец - син на слънчевото божество и Великата богиня майка. Иначе казано, имаме сцена на царско посвещение от най-архаичен тип, напълно неповлияна от късната елинска религия и много по-близка като дух, например, до семантиката на изображението от стелата на Хамурапи в Месопотамия, където слънчевото божество връчва лично законите на вавилонския цар (Сагс 1998: табл. XI). Ние разбира се знаем, че траките са имали близък в семантичен план мит - този за тракийския цар, жрец и бог Залмоксис, при който ходи периодично царят на тракийските гети, за да се съветва как да управлява държавата си. Залмоксис, който има и прозвището

Гебелейзис, т.е. има едновременно както хтонични, така и соларни черти. Черти на бога небе/слънце, както и на змей едновременно (Златковска| 1974:90-116). Един образ на тракийското мъжко божество, който съвсем натурално ни гледа от пластиката на голямата плоча от Разлог и пред който наблюдаваме образа на царя-прадед в змеобразен вид. Същият, какъвто е например Ерихтей, митичният родоначалник на атинската царска династия, считан за божество и отнасян към времето на Крито-микенската древност (Томсон 1958:111-120).

Основание за тази моя хипотеза относно семантиката на изследвания жест - ръката в устата на двуглавия змей, ми дава най-вече митологичната представа за слюнката, като веществото, чрез което се пренася тайното знание в древността. Най-показателен в това отношение с елинският мит, в който се разказва за това как минойският прорицател Полиид научил тайното знание да съживява мъртвите от змията, предал го на сина на цар Минос - Главк и накрая отново си го взел като накарал принца да плюе в устата му (Apollod. III.1.2). Близка митологична история се разказва и за Аполон. Той пожелал да обладае Касандра от Илион, като и обещал да я научи да предсказва бъдещето. Касандра се възползвала от божественото знание обаче после отказала да му се отдаде. Аполон плюл в устата и - така отнел силата и на прорицателка (Аполодор 1992: 174, бел. 308).

Забележителен е фактът, че българският приказен и легендарен фолклор от земите на *независимите траки*: сатри, беси, дии и диобеси, е съхранил тази митологична представа за змията като пазител на тайното знание. Специално внимание в това отношение заслужава широко разпространената по Горна и Средна Места народна приказка, в която се разказва за овчар, който спасява змия от горящо дърво, като поставя гегата си, да изпъзни от него, За благодарност змията плюе в устата му и той научава част от тайното, за хората, знание – езикът на животните. С негова помощ спечелва голяма богатство, жени се за царската дъщеря, заживява щастливо. В една друга група

народни приказки известни от Солунско, Санданско, Девинско, се среща дори мотивът със съживената змия, изумително близък до този от анализирания по-горе древноелински мит: Беден момък се жени за царската дъщеря. Тя умира. Затварят го в гроба заедно с нея. Момъкът вижда как змия съживява друга мъртва змия с помощта на трева/билка. Дава я на царската дъщеря и тя оживява (Перковска, Добрева, Коцева, Мицева 1994:221). В друга група български народни приказки известни от Благоевградско и Кюстендилско змията е тази, която знае пътя към живата вода и помага на най-малкия брат да я намери. Тя с притежание на една красива мома, пазена от лъвовете (Перковска, Добрева, Коцева, Мицева 1994:204-205), Митологичен образ, който Ив. Венедиков успешно изтъква като фолклорно наследство от образа на анатолийската Великата богиня – Кибела, твърде често показвана в античното изобразително изкуство придружена от лъвовете (Венедиков 1992:88). Великата богиня, в чиято власт е безсмъртието и вечния живот, символизиращи в случая от живата вода.

Още по-показателно е присъствието на мотива за пренасянето на скритото знание и необикновените възможности в две местни легенди (Динчев 1993:13-17,40), при това и двете свързани с древнотракийски светилища: тези за змеят-стопан от Поповото и от Сухото езеро в Пирин. Те бяха анализирани и изведени в генеалогичен план от мен като артефакти от древния мит (Марков 2007:17-50). И в двата случая наблюдаваме как необикновените способности и сила се предават и отнемат посредством слюнката - чрез близване на дроба на победения антагонист или съответно чрез плюене върху дланта на младия змей, Акт твърде близък до жеста с поставената ръка в устата на змея на итифаличката фигура от стелата от Разлог. Сцена, в която вероятно е показано как героят - цар, жрец и бог сам взема от устата на божеството тайното знание, а вероятно заедно с него и съветите как да управлява държавата си.

Така, в резултат на всички посочени дотук изобразителни, писмени и фолклорни паралели аз съм склонен да предположа, че във фигуралната сцена от голямата стела от Разлог е показано предаването на тайното божествено знание от върховното мъжко божество в Тракия, на първия тракийски цар, жрец и бог, мислен като син на върховното мъжко соларно-хтонично божество и Великата богиня.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1986: Ангелов, В. Възрожденска църковна дърворезба. Семантичен анализ. София: БАН, 1986

Аполодор 1992; Аполодор. Митологическа библиотека, Превод: Мирена Славова. София: Наука и изкуство, Отворено общество, 1992.

Арнаутов 1972: Арнаутов, М. Студии по български обреди и легенди. Т.1. София, 1972.

Василева 1992: Василева, М. ред.: Извори за българската етнография.

Из българския възрожденски печат. София: БАН, т. 1.

Венедиков 1992; Венедиков, Ив. Раждането на боговете. София: Аргес, 1992.

Веркович 1966: Веркович, Ст. Народни песни на македонските българи. Кн. 1. София: Български писател, 1966.

Герасимов 1962: Герасимов, Т. Следи от келти в Разложкото поле. - ИАИ, София, 1962, с. 89-95

Гергова 1986: Гергова, Д. Постижения и проблеми в проучването на Ранножелязната епоха в Тракия. - Археология, 1986, кн.2, с. 11 сл.

Георгиева 1983: Георгиева, Ив. Българска народна митология. София: Наука и изкуство, 1983

Гичева 1997: Гичева, Р. Змеевата сватба в апликациите от Летница. - Проблеми на изкуството, 1997, кн. 3-4, с. 59-67

Динчев 1993: Динчев, К. Юнаци още хайдути. София: Орбел, 1993.

Златковская 1974: Златковская, Т.Д. Елементът култура змеи в духовной културе народов юго-восточной Европъ. (К вопросу о этнокультурном наследии древнего населения Балкано- Дунайского региона). - Жива антика, 1974, 1-2, с. 90-116

Маразов 1994: Маразов, Ив. Митология на траките. София: Секор, 1994.

Маринов 1994: Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. София: БАН, 1994.

Марков 1994: Марков, В. Митологични символи от българското възрожденско изкуство. София: Респект, 1994.

Марков 2005: Марков, В. Древноезическо наследство в българското народно изкуство. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2005

Марков 2007: Марков, В. Културно наследство и приемственост. наследство от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2007

Марков 2008: Марков, В. Разлог и Разложко в древността. -В: - История на Разлог. София 2009: Под печат.

Калоянов 1979: Калоянов, А. Българските митове. София, 1979

Перковска, Добрева, Коцева, Мицева 1994: Перковска, Л., Добрева, Д., Коцева, Й., Мицева, Е. Български фолклорни приказки. Каталог. София: УИ „Климент Охридски”, 1994.

Сагс 1998: Сагс, Х. Величието на Вавилон. София: Рива, 1998

Стаменова 1986: Стаменова, Ж. Народен Мироглед. - В: Сб. Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. София: БАН, 1986.

Стоилов 1921: Стоилов, АП. Ламите и змейовете в народната поезия. - Сп. БАН, 22, 1921, с. 159 – 175.

Танев 1957: Танев, Т. Плочата от Разлог. Паметници на културата и музеите, год. П, кн. 3, с. 36-39.

Танев 1965: Танев, Т. Отново за плочите от Разлог. - МИПК, 1965, кн. 1, с. 3-11

Томсон 1958: Томсон, Дж. Исследования по истории древногреческого общества. Доисторический Згейский мир. Т. I. Москва: Иностранная литература, 1958.

Фол 1972: Фол, Ал. Политическа история на траките. Краят на второ хилядолетие до края на пети век преди новата ера. София: Наука и изкуство, 1972